

stępować przeciw dawnym sojusznikom, jak istotnym kryterium słuszności idei była dlań rewolucyjna praktyka. Szczególnie wyraźnie wystąpiło to np. w sformułowaniu przez Lenina zasad NEP-u i konieczności umocnienia sojuszu robotniczo-chłopskiego (s. 385 i n.).

Spory Lenina z przeciwnikami dotyczyły bardzo często interpretacji myśli Marksa i Engelsa. Zagadnieniu stosunku leninizmu do poglądów klasyków marksizmu poświęcony jest też ostatni, XI rozdział książki, choć problem ten pojawia się w toku całych rozważań Autora. Wiadomo, iż jednym z najchętniej stosowanych w walce ideologicznej zabiegów metodycznych, i to niemal od początku działalności W. Lenina, było przeciwstawianie marksizmu, powoływanie się na autentyczny marksizm itd. Listę współczesnych autorów, którzy takie zabiegi stosują można by zestawiać bardzo długo: należałoby tu wpisać nie tylko R. Arona czy H. Kelsena, ale i W. Rostowa, i D. Bella, i maoistów.

Podejmując to zagadnienie M. Waldenberg rozpatruje je w dwóch płaszczyznach. Pierwszą można by nazwać płaszczyzną zgodności subiektywnej. Przy omawianiu konkretnych poglądów Lenina pokazuje, jak bardzo dokładnie znał Lenin i zawsze analizował wypowiedzi swoich mistrzów, Marksa i Engelsa. Bardzo często właśnie Lenin musiał bronić ich przeciw fałszywym interpretacjom. Z drugiej strony M. Waldenberg wskazuje na obiektywną płaszczyznę zgodności, o której decydował przede wszystkim fakt, że najważniejszą sprawą dla Lenina była wierność zasadom dialektyki marksistowskiej, a nie traktowanie twierdzeń Marksa i Engelsa jako dogmatów, jako doskonałych recept rewolucyjnego działania w każdym czasie i w każdych warunkach. M. Waldenberg podkreśla — nie negując przecież faktu, że u Marksa czy Engelsa nie ma wszystkich elementów np. koncepcji dyktatury proletariatu — tę właśnie pozostającą całkowicie w zgodzie z marksizmem dialektykę leninowską, rzetelną analizę rzeczywistości dla formułowania celów i metod praktycznego, rewolucyjnego przekształcania tej rzeczywistości. Ma też rację, gdy twierdzi, że o jedności marksizmu i leninizmu w znacznej mierze zdecydował fakt, iż „Lenin, podobnie jak Marks, był przede wszystkim rewolucjonistą” (s. 479).

Książka M. Waldenberga nie jest lekturą łatwą: wymaga od czytelnika uważnego śledzenia wywodów Autora, powracania do długich cytatów, które można by może uznać za zbyt obfite, gdyby nie waga tematu, wymagająca precyzji. Nie ulega natomiast wątpliwości, że jest książką pożyteczną i pouczającą, zwłaszcza w sytuacji, kiedy idee Lenina sprowadza się niekiedy do haseł wywoławczych, bez znajomości ich treści. M. Waldenberg zmusza nas do uświadomienia sobie, jak bardzo ta treść jest bogata i skomplikowana, jak nie pozwala się ująć w krótkie schematy, przeciw którym zresztą W. Lenin zawsze się buntował.

MARIA ZMIERCZAK (Poznań)

Forschungen zur Rechtsarchäologie und Rechtlichen Volkskunde. Herausgegeben von Dr. Louis Carlen, Professor an der Universität Freiburg, Bd 1, 1978.

Wymienione w tytule wydawnictwo zostało uruchomione z inicjatywy sekcji prawnej szwajcarskiego towarzystwa etnograficznego (Rechtliche Abteilung der Schweizerischen Gesellschaft für Volkskunde), które zamierza publikować w nim materiały przedstawiane na dorocznych zjazdach, a także opracowane niezależnie od zjazdów. Tym samym, zapoczątkowane w końcu XIX w. przez profesora Uniwersytetu w Monachium Karola von Amire, badania archeologiczno-prawne zyskały stałą trybunę. Wyniki badań z dziedziny etnografii prawnej są publikowane od daw-

na w periodykach i wydawnictwach etnograficznych. Jak sądzić można ze składu autorów publikujących swe prace w I tomie *Forschungen*, wydawnictwo to nie będzie się ograniczało do prac uczonych szwajcarskich, lecz stanie się organem co najmniej uczonych środkowej Europy. Autorami prac zawartych w I tomie są Szwajcarzy, Austriacy, Niemcy i Polacy. Pod względem terytorialnym już w tym tomie widzimy bardzo znamienne i godne uznania rozszerzenie pola badań na kontynenty pozaeuropejskie (artykuł T. Bühlera o insygniach władzy kapłanów Maya), co gwarantuje w przyszłości możliwość przeprowadzania badań porównawczych w skali całego świata. Inną cechą charakterystyczną nowego wydawnictwa jest połączenie w nim prac z dwóch różnych w zasadzie kręgów badań naukowych. Archeologia prawna bowiem, której przedmiotem badań są obiekty materialne posiadające w przeszłości prawnie ustalony, usługowy charakter w stosunku do funkcji stanowienia i realizowania norm prawnych, dalej atrybuty, znaki i symbole prawne oraz formy rytuału prawnego, jest nauką pomocniczą historii państwa i prawa, natomiast etnografia prawna stanowi dział etnografii. Cele więc i metody badań obu dyscyplin są zupełnie różne. Pomimo tego w nauce zachodniej stale obserwujemy zjawisko łączenia obu tych dyscyplin w pracach tych samych autorów. Za takim połączeniem opowiada się też w przedmowie, chociaż z zastrzeżeniami, redaktor wydawnictwa, prof. L. Carlen.

Z dziedziny archeologii prawnej recenzowany tom przynosi pięć rozpraw. Pierwsza, pióra sporządzającego niniejszą notkę, poświęcona jest przedmiotowi badań i systematyce zabytków archeologiczno-prawnych.

Kontynuując badania K. v. Amiry i własne pisze L. Carlen o laskach mających znaczenie prawne w kantonie Wallis (Le Valais). Przysługiwały one urzędnikom świeckim — od landwójta do woźnego włącznie. Jako laski swojego rodzaju traktuje Autor także pastorały biskupie, opackie i proboszczowskie, a także laski bractw religijnych.

Hans Foerster zgromadził źródłowe informacje na temat świeckich, nawet prywatnych, budynków obdarzonych prawem azylu w dwóch miastach kantonu Freiburg: Châtel-St-Denis oraz w Greyerz. W pierwszym przez 350 lat przysługiwało ono temu samemu domowi, w drugim ulegało przemieszczeniom.

Technicznymi sposobami zapobiegania odławianiu w dawnej Austrii drobnych ryb zajął się Herbert Schempf, przedstawiając rzecz na tle prawa rybackiego, a także ochrony środowiska naturalnego.

Theodor Bühler zebrał dane o plastycznych przedstawieniach insygniów kapłanów Maya, którzy w tym teokratycznym państwie łączyli funkcje religijne z funkcjami państwowymi. Insygniami władzy były berła, kapelusze i bogato zdobione pantofle.

Do dziedziny etnografii prawnej należą cztery artykuły. Lesław Pauli zajął się pomnikiem Jana Kirsteina Cerasinusa wmurowanym w ścianę kościoła Mariackiego w Krakowie. Omawia przy tym jego życie i dzieło.

Nieprzekonywająco brzmią wywody Louisa Morsaka doszukującego się elementów prawnych w pielgrzymkach kościelnych na terenie Bawarii. Wywody tego nie dotyczą pielgrzymek karnych, pokutnych, w których elementy te dominują faktycznie.

Natomiast rzeczywiście dużo informacji z dziedziny życia prawnego średniowiecza zawierają ówczesne obrazy, przedstawiające Mękę Pańską. Bogato ilustrowaną relację na ten temat przedstawił Gernot Kocher.

Herbert Schempf zastanawia się nad kilkoma przykładami z RFN, wskazującymi według mniemania Autora na istnienie związków pomiędzy etnografią prawną a współczesnym ustawodawstwem.

Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexicon zur politischsozialen Sprache in Deutschland, hrsg. von O. Brunner, W. Conze, R. Koselleck, E. Klett Verlag, Stuttgart, Bd. I, A - D, 1972 (dodruk 1974), ss. XXVII, 948; Bd. II, E - G, 1975, ss. XII, 1082.

W obliczu postępów badań nad semantyką historyczną trzech wydawcy, wybitni historycy zachodnio-niemieccy, przy współudziale blisko pięćdziesięciu specjalistów z różnych dziedzin podjęli zadanie opracowania niejako historii, a zwłaszcza ewolucji znaczeniowej ponad setki podstawowych dla języka niemieckiego terminów z zakresu szeroko pojętych nauk społecznych. Całość zaplanowana została na pięć tomów. Wiosną 1979 r. ukazać się ma t. IV, zaś na 1980 r. przewidywany jest t. III.

Dotąd wydane dwa pierwsze tomy zawierają następujące hasła, uwzględniające niekiedy związane z nimi pojęcia, jak np. *Föderalismus* przy *Bund*, czy *Volksrechte* przy *Grundrechte*: *Adel*, *Anarchie*, *Angestellter*, *Antisemitismus*, *Arbeit*, *Arbeiter*, *Aufklärung*, *Ausnahmestand*, *Autarkie*, *Autorität*, *Bauer*, *Bdörfnis*, *Beruf*, *Bildung*, *Brüderlichkeit*, *Bund*, *Bürger*, *Cäsarismus* (przy tym m. in. *Führer*, *Imperialismus*), *Christentum*, *Demokratie*, *Diktatur*. Każde hasło zawiera ogólne wprowadzenie, rzut oka na historyczną ewolucję znaczeniową oraz omówienie rozmaitych sposobów rozumienia i stosowania wyrazu w czasach nowszych i najnowszych.

Wywody autorów przedstawiane w konwencji artykułów encyklopedycznych wspierają się o bogaty aparat odsyłaczy do źródeł i literatury. Ich zestawienie, jeżeli częściej bywają cytowane, umieszczono na końcu każdego tomu. Niejedno hasło jest czymś więcej niż prostym zestawieniem poglądów cudzych i autorskich. Stanowi ono okazję do prezentowania nowych myśli, jak np. w przypadku O. Brunnera, niegdyś zwolennika klasycznej, wąskiej definicji feudalizmu, a na tych łamach uznającego potrzebę szerszego pojmowania tego pojęcia. Nie wdając się w spory o dobór haseł, czy treść różnych myśli i sformułowań w nich zawartych, całość dzieła powitać należy z najwyższym zainteresowaniem i uznaniem. Jest ono niewątpliwie pierwszorzędym źródłem informacji i narzędziem pracy.

STANISŁAW RUSSOCKI (Warszawa)

Abilio Barbero, Marcelo Vigil, *La formacion del feudalismo en la península Ibérica*, Editorial Critici, Barcelona 1978, ss. 437.

Para autorska profesorów historii uniwersytetów w Madrycie i Salamance znanych z twórczych i nowatorskich ujęć różnych problemów wczesnośredniowiecznych dziejów Półwyspu Iberyjskiego (por. np. zbiór ich studiów — *Sobre las orígenes sociales de la Reconquista*, Barcelona 1974). Odmienne niż nestor-klasyk historiografii hiszpańskiej C. Sanchez-Albornoz uważają oni, że feudalizm rozumiany jako typ stosunków społeczno-politycznych rozwijał się tu podobnie jak i w innych częściach Europy. Rzecz jasna, powstanie państwa wizygockiego, inwazja arabska, czy przetrwanie na północy chrześcijańskiego królestwa Asturii zrodziły pewne odrębności form przybieranych przez ogólniejsze zjawisko. Ramy czasowe układu to stulecia IV - XI; przestrzenne — całość półwyspu.

Pierwsze cztery jego rozdziały poświęcone zostały gruntowaniu się porządku feudalnego w ramach monarchii wizygockiej, istniejącym tam formom zależności ekonomicznej, osobistej i politycznej (w osobny rozdział wydzielono stosunki

w dobrach kościelnych). Rozdział V poświęcony został interferencji omówionych stosunków z nowym porządkiem, niesionym przez Arabów. Rozdziały VI i VII, pozornie oderwane od głównego nurtu wywodów, traktują o historiografii austuryjskiej oraz odbiciu w niej procesu konsolidacji państwowej i narodzin ideologii monarchicznej, nawiązującej do tradycji wizygockich. Wreszcie rozdział VIII traktuje w ogólnych zarysach o dalszym rozwoju instytucji feudalnych u progu Reconquisty. Całość pracy uzupełniają: wstęp, zawierający charakterystykę metody pracy autorów oraz dotychczasową historiografię zagadnienia, spis źródeł i literatury, oraz indeksy osobowy i geograficzny.

STANISŁAW RUSSOCKI (Warszawa)

Friedrich W. Henning, *Das vorindustrielle Deutschland 800 bis 1800* = Wirtschafts- und Sozialgeschichte Bd. I, F. Schöningh, Paderborn, 1977, wyd. 3 - e, ss. 319. Uni-Taschenbücher (UTB) 398.

Autor, wychowanek środowisk historycznego i prawniczego Getyngi (ur. 1931), od 1971 r. kieruje Seminarium Dziejów Społeczno-Gospodarczych Uniwersytetu w Kolonii. Jego trzatomowy podręcznik cieszy się dużym wzięciem w RFN (trzy wydania poczynając od 1974). Książka zwraca na siebie uwagę co najmniej dwoma aspektami: metodologicznymi założeniami autora oraz metodyką i formą wykładu. Bliski F. W. H. zdaje się marksowski punkt widzenia. Zgodnie z nim np. całą epokę od XII aż po przełom XVIII/XIX w. określa on jako feudalną (s. 13 nn.), a istotę feudalizmu upatruje w organicznym połączeniu trzech „porządków” — gospodarczego, społecznego oraz ustrojowo-politycznego (s. 29 nn.). Nie przeciwstawia on też sobie „Grund-” oraz „Gutsherrschaft”, widząc w tym ostatnim zjawisko podporządkowane pierwszemu (s. 136). Formę wykładu, bliską tzw. repetitorium, cechuje duża klarowność oraz dążenie do maksymalnie precyzyjnego definiowania omawianych zjawisk, przy jednoczesnym sygnalizowaniu istniejących, zasadniczych różnic poglądów w historiografii. Całość tomu uzupełnia zwięzła, rozumowana bibliografia (14 stron), przytaczająca również prace powstałe w NRD oraz indeksy osobowy i terminologiczny. Uplastyczniają wykład rozsiiane w tekście wykresy i diagramy.

STANISŁAW RUSSOCKI (Warszawa)

Metodika izučenija drevnejšich istočnikov po istorii narodov SSSR, Sbornik statej pod red. Akad. V. T. Pašuto, Izd. Nauka, Moskva 1978, ss. 206. AN SSSR — Institut Istorii SSSR.

Spośród 12 rozpraw poświęconych różnym aspektom źródłoznawstwa najdawniejszych dziejów narodów ZSRR (od analizy epigrafiki starożytnej Olbii, po poglądy Mateusza Parisa na najazdy mongolskie, czy sposób przedstawiania spraw ruskich w sagach islandzkich) dwie zasługują na szczególną uwagę. J. N. Ščapov (s. 8 - 21) dzieli się swymi doświadczeniami z zakresu metodyki badania oraz wydawania staroruskich pomników prawa, dochowanych w różnorodnych większych zbiorach tekstów. Z kolei E. L. Friedberg podejmuje zagadnienie czasu powstania oraz zawartości najstarszej (nie zachowanej) redakcji zwyczajów prawnych Lwów (s. 166 - 180). Zdaniem autora potwierdza się hipoteza dawniejszych badaczy

(np. A. Svábe w 1927), iż rzeczony spis powstał w 1206 r. Obejmować miał on artykuły 11 - 15, 25 - 26 i 28 - 30 tzw. *Altivländischen Bauernrechte*, zbioru spisane go około początku XIV w.

STANISŁAW RUSSOCKI (Warszawa)

Lubomir E. Havlik, *Morava v 9.-10. století — k problematice politického postavení, socialní a vládní struktury a organizace*, Academia, Praha 1978, s. 158; streszcz. ang. s. 146 - 157. Studie ČSAV nr 7.

Autor, znany badacz starożytności słowiańskich, przedstawia w postaci syntetyzującej monografii wyniki swych wieloletnich studiów nad skądinąd od dawna już badanym zagadnieniem. Główne novum metodyczne pracy polega na znacznie szerszym niż to dotąd praktykowano zastosowaniu metody porównawczej przy próbie rekonstrukcji tamtejszych stosunków społeczno-politycznych (rozdz. III, s. 42 - 93; pozostałe rozdz. I, II i IV to ogólny wstęp oraz rekonstrukcja dziejów politycznych IX oraz X i XI w.). Niesłuchanie skąpy i fragmentaryczny zasób tekstów pisanych traktujących o Wielkiej Morawie wmontowany został w szerszy, choć z natury rzeczy hipotetyczny kontekst danych, zaczerpniętych nie tylko z tradycji — nie już uwzględnianych stosunków bałkańskich, panońskich i bawarskich, ale również ruskich, a nawet azjatyckich. Przywoływany przed oczy tą metodą obraz miejscowego feudalizmu, w którym znalazło się nawet miejsce dla początków wielkomorawskiej narodowości (s. 85 nn), prowokuje do dyskusji. Utrudnia korzystanie z tej ciekawej pracy (wydanej metodą małej poligrafii) umieszczenie przypisów na końcu oraz brak spisu wykorzystanych źródeł (jest tylko wykaz skrótów, pozbawiony jednak pełnego opisu) i literatury.

STANISŁAW RUSSOCKI (Warszawa)

J. N. Ščapov, *Vizantijskoe i južnoslavljanskoe pravovoe nasledie na Rusi v XI - XIII v. v.*, Izd. Nauka, Moskva 1978, ss. 291. AN SSSR — Institut Istorii SSSR.

Autor, doktor nauk historycznych, wybitny źródłoznawca tzw. średniego pokolenia badaczy, dał się szeroko poznać m. in. poprzez gruntowną monografię poświęconą ustawodawstwu książęcemu Rusi w sprawach kościelnych (1972 r.), oraz wzorowej edycji stosownych pomników (1976 r.; zob. CPH XXV, 2 i XXIX, 2). Przedmiot obecnego studium stanowią tzw. *Kormče knigi*, zbiory prawa bizantyjskiego (przede wszystkim *Nomokanon* i *Sintagma*) sporządzane przez cerkiew prawosławną, uzupełniane w różnych czasach i miejscach o dalsze dodatki — uchwały soborów, teksty apokryficzne, ustawodawstwo świeckie, w krajach słowiańskich tłumaczone na język starosłowiański. Zachowały się powyższe zbiory na Rusi w około 180 spisach. Pochodzą one przeważnie z XV - XVI w., ale są wśród nich również spisane w stuleciu XII, a także XVIII - XIX. W kolejnych rozdziałach książki autor analizuje: stan badań oraz zachowanych rękopisów (ich szczegółowy opis na s. 255 i nn., a zestawienie według proveniencji bibliotecznej na s. 287 - 289); powstanie starosłowiańskiej redakcji *Kormčej* na Bałkanach i jej penetrację na Ruś; narodziny w XIII w. odrębnej, serbskiej redakcji i jej znajomość na Rusi; prace podjęte w drugiej połowie tegoż stulecia nad oryginalnym, ruskim objętkiem (znalazła się

w nim Prawda Ruska oraz ustawy książęce w sprawach kościelnych); upowszechnienie się tego tekstu w poszczególnych udzielnych księstwach. Zamykają rozważania podsumowujące wywody (s. 234 nn), ukazujące funkcję Kormceji w społeczeństwie Rusi, oraz indeksy osobowy i geograficzny.

STANISŁAW RUSSOCKI (Warszawa)

Bryce Lyon, *Studies of West European Medieval Institutions*, Variorum Reprints, London 1978, ss. 334.

Jest to zbiór 14 studiów reprodukowanych metodą anastatyczną, ogłoszonych w latach 1951-1975 przez jednego z najwybitniejszych mediewistów USA starszej generacji. Jest on autorem m. in. fundamentalnej monografii na temat tzw. lenn rentowych (*From fief to indenture*, 1957), rozwijającej wątki myślowe M. Szczanieckiego, oraz znakomitej syntezy *A constitutional and legal history of medieval England* (1960 r.). Poszczególne studia zawarte w tomie zachowują postać oryginalną. Dodano do nich jedynie w nagłówku oraz w tzw. żywej paginie kolejne numery rzymskie. Trzy pierwsze z nich dotyczą wspomnianych lenn rentowych, m. in. na gruncie Anglii oraz Niderlandów. Dwa następne traktują o położeniu ludności chłopskiej w Europie Zachodniej i narodzinach pańszczyzny; trzy dalsze mają za przedmiot średniowieczne korzenie idei tzw. konstytucjonalizmu, m. in. znakomite studium *What made a medieval king constitutional* ogłoszone w mało znanej księdze pamiątkowej B. Wilkinsona (kreślące obraz postaw politycznych Filipa Pięknego i Edwarda I. Autor, wbrew R. Strayerowi (innemu wybitnemu koledze amerykańskiemu), tylko Edwarda uznaje za „konstytucyjnego” władcę, jako rządzącego z pełną świadomością narosłych ograniczeń monarchii przez stany. Wreszcie 6 ostatnich szkiców to przyczynki bądź próby ogólniejszej prezentacji dorobku wybitnych historyków europejskich: H. Pirenne’a (trzy teksty ukazujące kontakty tego uczonego z K. Lamprechtem, M. Prou oraz biorące go w obronę przed krytyką ze strony J. Dhondta), M. Blocha (analiza jego teorii feudalizmu) oraz F. M. Maitlanda. Tom uzupełnia krótki wstęp, spis treści a zarazem wykaz miejsca pierwodruku oraz zbiorowy indeks nazw osób, miejscowości i niektórych instytucji (np. *École des Annales*). Nie ułatwia korzystania ze zbioru brak ciągłej paginacji dla tomu, dającej się przecież zmieścić obok właściwej poszczególnym tekstom.

STANISŁAW RUSSOCKI (Warszawa)

Thomas Sporn, *Die „Stadt zu polnischem Recht” und die deutschrechtliche Gründungsstadt*, Frankfurt/M 1978, Peter Lang, s. 6 nrb., XXXIV, 181. Europäische Hochschulschriften, Reihe II — Rechtswissenschaften Bd. 197.

Jest to małą poligrafią wydana rozprawa doktorska b. asystenta (obecnie adwokata) Instytutu Historii Prawa we Freiburgu Br. (przygotowana na seminarium wybitnego, tamtejszego badacza, profesora K. Kroeschella). Autor dzięki dobrej znajomości języków polskiego i czeskiego, gruntownie opanowawszy stosowne źródła oraz literaturę (ponad 250 pozycji) formułuje nową propozycję interpretacji procesu narodzin miast polskich, odcinając się tak od niemieckiej teorii „kolonizacyjnej”, jak i polskiej „ewolucyjnej”. Jego podejście najlepiej ilustruje poniższe wyznanie: „Der Verfasser [...] wurde zwar noch 1944 im deutschen „Danzig” geboren, doch

sieht er auch „Gdańsk“ als seinen Geburtsort an, nämlich eine Stadt, die unter diesem Namen älter ist als jeder um sie entfachte deutsch-polnische Nationalitätenstreit“ (s. 4). Merytoryczne wywody dzieli autor na dwie części, analizując kolejno rozwój wspomnianej teorii ewolucyjnej (*sine ira et studio*), a następnie trzy etapy ewolucji ośrodków miejskich, a to około 1000 r., dalej tzw. „miasta na polskim prawie” (*fora, loca*), wreszcie początki lokacji w XIII w.

Zdaniem Autora charakter skupisk wczesnomiejskich miały grodowe centra administracyjno-gospodarcze, ale ich mieszkańcy nie tworzyli homogenicznej grupy, podległej jednemu prawu. Nie posiadały charakteru miast targi, będące jedynie „*fora campestris*”, a stosowane tam wobec przygodnie przybywających formy prawne nie miały nic wspólnego z załączkami miejskiego prawa. W XII - XIII w. miały się zbiec w czasie dwa niezależne od siebie procesy, mianowicie upadek scentralizowanego systemu polityczno-gospodarczego oraz postępy kolonizacji prowadzonej przez obcych przybyszów z Niemiec. Pierwszych lokacji dokonać miano jedynie w tych ośrodkach, gdzie obcy tworzyli zwartą grupę. To przez nich zyskiwane swobody, a także zasady organizacji życia, złożyły się na model prawa miejskiego, następnie dopiero (od drugiej połowy XIII w.) naśladowany przez coraz to liczniejsze ośrodki polskie. Nie daje się nigdzie stwierdzić ciągłości (topograficzna, funkcjonalna, składu społecznego) między wspomnianymi centrami grodowymi a miastami lokacyjnymi. Uzupełniają wywody Autora (nacechowane jasnością i zwięzłością), zestawy wykorzystanych źródeł i literatury oraz (nader skromny) indeks ogólny.

STANISŁAW RUSSOCKI (Warszawa)

L. V. Čerepnin, *Zemskie sobory Russkogo gosudarstva v XVI - XVII v. v.*, Izd. Nauka, Moskva 1978, ss. 418. AN SSSR — Otdelenie Istorii — Institut Istorii SSSR.

W rok po śmierci tego wybitnego mediewisty radzieckiego ukazało się ostatnie Jego dzieło, nadzorowane już w druku przez bliskiego współpracownika, akademika V. T. Paśuto. Jest to typowe dla zainteresowań naukowych Autora gruntowne studium analityczne, oparte na wszechstronnie wykorzystanych źródłach oraz literaturze przedmiotu. Nieprzypadkowo też chyba nadał mu był sam Autor formę zbioru 9 szkiców, uzupełnionych ledwo dwudziestostronicowym podsumowaniem uogólniającym niektóre tylko szczegółowe ustalenia, jak np. lista soborów, ich typologia (ale przykładowo tylko dokumentowana, np. bez podania ile i które sobory zwołane zostały z oddolnej inicjatywy), czy skład osobowy (niestety bez tabel pozwalających śledzić jego zmienność od zebrania do zebrania). Gdy Autor pisze o uczestnikach jako przedstawicielach grup społecznych, czy soborach jako instytucji przedstawicielskiej, żałować wypada pominięcia teoretycznej strony zagadnienia, bez uwzględnienia której trudno jest właściwie określić miejsce tych zgromadzeń na tle europejskim. Wspomniane szkice poprzedzające podsumowanie traktują kolejno o historiografii przedmiotu (nb. autor słusznie podnosząc sztuczność stosowanego terminu „sobór ziemski” — s. 63 — omieszkiał przypomnieć, że wprowadził go jako pierwszy V. Aksakov), narodzinach zgromadzeń w połowie XVI w. (m. in. również ich stosunku do „wieców” i „dumy bojarskiej”) oraz dalszych ich losach aż po rok 1698. Oddzielnie dla każdej chronologicznie wydzielonej grupy soborów (według kryterium zmieniającej się sytuacji politycznej, wewnętrznej i zewnętrznej Rosji) omówione zostały takie kwestie, jak zachowana podstawa źródłowa, charakter, skład, funkcja. Tak obszernej i gruntownej monografii sobory ziemskie jeszcze nie miały.

STANISŁAW RUSSOCKI (Warszawa)

B. N. Florja, *Russko-pol'skije otnošenija i političeskoe rozvitije Vostočnoj Evropy vo vtoroj polovine XVI — načale XVII veka*, Izd. Nauka, Moskva 1978, ss. 302. AN SSSR — Institut Slavjanovedenija i Bałkanistiki.

Autor, doktor nauk historycznych, mimo stosunkowo młodego wieku znany jest i ceniony w polskim środowisku. Uznanie cieszą się jego studia m. in. na temat społecznego składu soborów ziemskich (CPH XXVI, 1), stosunków polsko-rosyjskich na tle polityki bałtyckiej tych państw przełomu XVI i XVII w. (1973 r.) czy rozwoju immunitetu na Rusi XV - XVI w. (Istorija SSSR, 1972, no. 1). Najnowsza monografia tego badacza, oparta na szerokiej podstawie źródeł drukowanych i archiwalnych, polskich oraz rosyjskich, a także stosownej literaturze przedmiotu, w kolejnych 12 rozdziałach śledzi rozwój planów politycznych snutych w obu państwach w odniesieniu do możliwości regulacji wzajemnych stosunków. Poczynając od okresu następującego po unii lubelskiej, a na drugiej dekadzie XVII w. kończąc, wnikliwej analizie poddane zostały sukcesywne próby stworzenia federacji, osadzenia na polskim tronie Iwana IV, czy rosyjskim królewicza Władysława Wazy. Autor, choć nie prawnik, wykazuje duże „wyczucie” problematyki ustrojowej, na równi eksponowanej z historią społeczną czy polityczno-dyplomatyczną okresu.

STANISŁAW RUSSOCKI (Warszawa)

Alfred F. Havighurst, *Modern England 1901-1970*, Cambridge — London — New York — Melbourne 1976, Cambridge University Press, ss. X+110 (Bibliographical Handbooks).

Serię „Bibliographical Handbooks” tworzą selektywne bibliografie dziejów Anglii i Wielkiej Brytanii w poszczególnych okresach. Mieliliśmy już okazję zapoznać się z dwiema pozycjami z tej serii: tomem poświęconym panowaniu Tudorów pióra M. Levine'a oraz bibliografią okresu restauracji Stuartów wydaną przez W. L. Sachsego (rec. CPH, XXII, z. 1, s. 267-8 oraz XXV, z. 2, s. 279-80). Obecnie warto zasygnalizować ukazanie się bibliografii najnowszych, dwudziestowiecznych dziejów Wielkiej Brytanii, pierwszej w ogóle publikacji tego typu.

Bibliografia obejmuje wydawnictwa książkowe i ważniejsze artykuły, autorstwa w zasadzie wyłącznie badaczy anglosaskich, wydane przed rokiem 1974. Jej koncepcja, rozmiary i układ są bardzo zbliżone do tomów poprzednich, co wynika z ogólnych założeń serii. Jedyną większą innowację stanowi wyodrębnienie działu „Historia miejska” (poz. 1811-1879), który objął także określone zagadnienia prawne, takie zwłaszcza jak wybory do władz miejskich oraz planowanie przestrzenne. Pozycji historycznoprawnych trzeba jednak poszukiwać przede wszystkim, tak jak w tomach poprzednich, w dziale „Historia konstytucyjna i administracyjna”, którego nazwa jest o tyle nieścisła, że obejmuje on także zagadnienia historii prawa sądowego (poz. 146-316) oraz w ostatnim dziale, noszącym nazwę „Historia intelektualna”, w nim bowiem umieszczono dzieje doktryn politycznych i prawnych. Ponadto niektóre pozycje z zakresu historii prawa odnaleźć można w dziale „Historia polityczna” (przede wszystkim pozycje odnoszące się do wyborów parlamentarnych) oraz w dziale „Stosunki zagraniczne”.

HUBERT IZDEBSKI (Warszawa)